

Şəxsiyyətin inkişafında toleranlığın formalaşdırılması problemi

Ruqiyyə Akif qızı Tağıyeva

fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorant,

Gəncə Dövlət Universiteti

E-mail: *abayramova@ranbler.ru*

Rəyçilər: p.ü.e.d., prof. Ş.T. Tağıyev,
p.ü.f.d., prof. Ş.M. Məmmədov

Açar sözlər: şəxsiyyətin inkişafı, kiçikyaşlı məktəbli, dözümlülük, toleranlıq, dözümlü münasibət

Ключевые слова: развитие личности, младшеклассник, терпимость, толерантность, терпимое отношение

Key words: personality development, primary school education, tolerance, tolerance attitude, tolerance cultural

Cəmiyyətdə müxtəlif qarşıdurmaların kəskinləşməsi, sosial və dini münaqişələrin artması hər bir ölkənin xarakterik xüsusiyyətlərindəndir. Belə bir şəraitdə gənclərdə toleranlığın tərbiyə olunması müasir təhsilin ən vacib və aktual vəzifələrindən biridir ki, məhz bəşəriyyətin yaşaması onun həllindən asılıdır. Mövcud faktın danılmazlığı bununla yanaşı uzun müddət toleranlıq tərbiyəsi (və ya toleranlığın formalaşdırılması) üsulları ətrafında gedən gərgin mübahisələrə də son qoymamışdır.

Dözümlülük anlayışı “Yeni dövr” mərhələsində meydana gəlmişdir. İlk öncə o, dini və siyasi dözümlülük prinsipləri ilə bağlı olmuş, sonralar daha da genişlənərək müxtəlif aspektləri özündə cəmlənməklə, tədricən hazırda bəlli olan toleranlıq anlayışının dərk olunmasına gətirib çıxarmışdır. Elmi nöqtəyi-nəzərdən toleranlığı başa düşüb, dərk etməyin başlanğıc nöqtəsi XVII əsrə məxsusdur. Məhz bu yüzilliklərdən başlayan “Yeni dövrdə” sonrakı əsrlərdə Avropa tərəkürünü müəyyənləşdirəcək əsas aparıcı ideyalar formalaşmağa başlayır. Tarixən qısa bir müddət ərzində insana olan baxışlar köklü surətdə yenidən nəzərdən keçirilir ki, bu da öz növbəsində sonrakı yüzilliklərdə empirik təbii biliklərin inkişafına təkan verir. Müzakirə olunan məsələlərin dairəsi genişləndi, hətta bu və ya digər elm sahəsinə aid fənnin maraq dairəsi ilə birbaşa bağlı olmayan bir çox məsələlər də diskussiyaların predmetinə çevrildi. Məhz o dövrdə alimlər tərəfindən əxlaq məsələləri şəxsiyyətlərarası münasibətlərlə, digər xalqların, dinlərin və mədəniyyətlərin nümayəndələrinə qarşı dözümlülük münasibətləri ilə, həmçinin toleranlıq münasibətləri ilə sıx əlaqəli şəkildə müzakirə olunmağa başladı. Bu mənada deyə bilərik ki, pedaqogikanın inkişafı ən erkən çağlardan başlayaraq əxlaq problemləri və toleranlıq münasibətlərinin dərk edilməsi ilə sıx bağlı olduğundan onun kökləri “Yeni dövrün” dahi pedaqoqlarının elmi irsində gizlənmişdir.

Digər insanlara hörmət və dözümlü münasibəti özündə cəmləşdirən əxlaq haqqında düşüncələrə Y.A. Komenskinin pedaqoji irsində daha çox diqqət ayrılmışdır. Böyük didakt, pedaqogika elminin “atası”, XVII əsrin nümayəndəsi əxlaqın on altı qaydasını irəli sürərək, onu əxlaq tərbiyəsinin incəsənəti adlandırmışdır. Y.A. Komenski uşaq şəxsiyyətinin formalaşması məsələsinə üstünlük verərək, “incəsənəti həqiqi şəkildə tətbiq etməyi”, məktəbləri isə adlandırıldığı kimi “insanlığ emalatxanasına” çevirməyi vacib hesab edirdi.

Böyük çex didaktı tərbiyənin vəzifəsini – şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına humanistcəsinə

cəhd göstərməyin nəticəsi kimi dərk edirdi. O, zamanlarda hakim olan universal təhsilə cəhd göstərilməsinə uyğun olaraq Y.A. Komenski təlim və tərbiyə məsələlərini bir-birindən ayırmamışdır.

Y.A. Komenskinin ideyaları sonrakı əsrlərdə həm Qərb, həm də Şərq mütəfəkkir və tədqiqatçılar tərəfindən istifadə edilərək, davam etdirilmişdir ki, bu da onun zamansız dəyəərə və daima aktuallığına bir daha sübutdur. Rus pedaqogikasında gözlənilmədən, özünəməxsus tərzdə əxlaq tərbiyəsi barədə Komenski ideyaları L.N. Tolstoy tərəfindən inkişaf etdirilmişdir (6).

Tolstoyun pedaqoji konsepsiyası meydana gəlmiş əsrdə Komenski ideyaları artıq iki əsrə yaxın idi ki, Rusiyada tanınırdı və böyük Çex pedaqoqunun ideyalarının bir çox orijinal şərtlərini özündə əks etdirirdi. Lakin məhz Tolstoy özünəməxsus inadkarlığı ilə bəşəriyyətin elmi və mədəni nailiyyətlərindən, o cümlədən də Komenskinin “Böyük didaktika”sından istifadə edərək, bütün diqqətini uşağın əxlaq tərbiyəsi məsələlərinə yönəlmişdir.

Komenski və Tolstoy konsepsiyalarının ayrı-ayrı müddəaları arasında ideya və metodologiyaların reallığa çevrilməsi səviyyəsi üzrə daxili, dərin oxşarlıq məhz bundadır. Böyük çex humanistinın ideyaları bunlar idi: ümumi və xüsusi, tam və özəl tərbiyə və inkişafın vəhdəti, ümumi təhsil sistemi və şəxsiyyətin tam, azad, təbii inkişafı, fərdi və sosial inkişafı. Bir sıra konseptual fərqlərin olmasına baxmayaraq bu sıraya tam hüquqla Tolstoyun tolerantlıq, pisliliyə zorakılıqla müqavimət göstərməmək və s. kimi “təbliğət” çağırışlarını da daxil etmək olar. Y.A. Komenskiyə görə, tərbiyənin məqsədi insanı əbədi həyata hazırlamaqdır. Bunun üçün də insan xarici aləmi dərk etməli, özünü və əşyaları idarə etməyi bacarmalı və daima hər şeyin yaradıcısı olan Allaha cəhd göstərməlidir. L.N. Tolstoya görə, isə tərbiyənin məqsədi, uşaqlara əzəldən xas olan yüksək əxlaqi keyfiyyətlərin təbii yolla üzə çıxarılması, həm də onların şüurunun zənginləşdirilməsi prosesidir.

Tolstoyun insan və həyatın mənası haqqında düşüncələri arasında tərbiyə və təhsil məsələləri əsas mərkəzi yer tutur. Müasir tədqiqatçılar böyük yazıçının pedaqoji elm və məktəb haqqında məqalə və yazılarında, deyimlərinə tərbiyəyə dair orijinal baxışları özündə əks etdirən, bu günə qədər – XXI əsrin əvvəllərinə kimi öz aktuallığını qoruyub saxlamış ideyalar və yenilikləri üzə çıxarırlar.

Aydındır ki, bəşəriyyətin inkişafı XXI əsrin əvvəllərində yalnız zorakılıqlardan xilas olmaq sayəsində mümkün ola bilər ki, bu isə ilk növbədə böyüyən nəslin tərbiyəsi məsələlərinin həllini nəzərdə tutur. Bu işdə incəsənətin tərbiyəedici imkanlarından fəal surətdə istifadə etmədən uğur qazanmaq mümkün deyil, bu fikirlə vaxtilə Y.A. Komenski və L.N. Tolstoy da razı olmuşdular.

Müasir pedaqogika bu nöqtəyi-nəzərdən incəsənət üsulları vasitəsilə tolerantlığın əsaslarının formalaşdırılmasına dair vahid konsepsiyaya ehtiyac duyur. Bir halda ki, XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda da yaranmış sosial vəziyyət millətlərarası münaqişələrlə, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində və ümumtəhsil məktəblərində qrupların çoxmillətli tərkibə malik olması ilə xarakterizə olunduğundan, kiçik məktəbyaşlı uşaqlarda tolerantlığın əsaslarının formalaşdırılması ən vacib pedaqoji problemlərdən biri hesab olunur.

XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəlləri pedaqoji görüşlərin həm Rusiyada, həm də Azərbaycanda çiçəkləndiyi dövrdür. Bu zaman Rusiyada fəlsəfi cəhətdən təhsil problemlərinin dərk olunmasına, o cümlədən mədəniyyətlərarası və dinlərarası qarşılıqlı təsir məsələlərinə həsr olunmuş, müəyyən mənada bir-birinə tənqidi və polemik münasibəti olan ən məşhur əsərlər meydana çıxır. Bu əsərlər sırasına L.N. Tolstoyun “Tərbiyə haqqında”, N.A. Dobrolyubovun “Tərbiyədə nüfuzun əhəmiyyəti barədə”, V.V. Rozanovun “Maarifçiliyin tənəzzülü” və bir çox başqalarının, Azərbaycanda isə Həsən bəy Zərdabinin, Nəriman Nərimanovun, Firuddin bəy

Köçərlinin və b. əsərlərini daxil etmək olar.

XIX əsrin sonlarında Rusiyada pravoslavlığa və Avropa humanist mədəniyyət ənənələrinə əsaslanan, əsas diqqəti mənəviyyətə yönəlmiş tərbiyə sistemi formalaşır. Hərçənd SSRİ-də buna qadağalar olmasına baxmayaraq ənənəvi dəyərlərə qayıdış vasitəsilə mənəviyyətin dirçəlişi mövzusunda kifayət qədər tez-tez xarici rus mütəfəkkirlərinin əsərlərində rast gəlinir. Belə ki, praktiki olaraq Rusiyada tanınmayan İ.A. İlinin adı 1917-ci ildən sonralar Avropada və 80-90-cı illərə kimi xaricdə (xüsusilə rus emiqrantlar arasında) kifayət qədər tanınmışdır. Əsasən İ.A. İlin 7-8 yaşlı uşaqların tərbiyəsinə diqqət yetirmişdir, çünki bu yaşda onlar informasiyaları “süngər” kimi özlərinə çəkərək, ətraf aləmi məntiqi nəticə çıxarmadan dərk etməyə başlayırlar. Yalnız İ.A. İlinin deyil, hətta digər yazıçıların fikrincə də, (S.T. Aksakov “Nəvə-Baqrovun uşaqlıq illəri”, İ.S. Şmelyov “Rəbbin yayı; bayramlar-sevinclər-kədərlər”), məhz bu yaşda uşaqlar mənəvi inkişaf üçün həssas olurlar. İlin qeyd edirdi ki, “məhz bu yaşlarda uşağı qorumaq, qorxu və cəzalarla əziyyət verməmək, “vaxtından əvvəl onlarda elementar və mənfi instinktlər oyatmamaq” lazımdır. Yalnız bu illəri mənəvi tərbiyə baxımından qaçıрмаq yolverilməz və bağışlanmaz olardı. Elə etmək lazımdır ki, uşağın qəlbinə daha çox sevgi sualları, sevinc və İlahi mərhəməti daxil olsun. Bu zaman uşağı erkəsöyün etməməli, şiltaqlıqlarına göz yummamalı, həddindən artıq əzizləyib, fiziki qayğılarla boğmamalı, əksinə İlahi həyatda olan hər şeyin, – günəş şüalarından tutmuş incə melodiyaya kimi, ürəkləri sıxan kədərdən gözəl kəpənəklərə, ilk dualardan tutmuş qəhrəmanlıq əfsanə və nağıllara kimi hər şeyin onu sevindirməsi, onun üçün xoş olmasının qayğısına qalınmalıdır” (3, s.158).

Onun fikrincə, heç bir şeyin uşaqlarda iz qoymadan keçməyəcəyinə, öz bəhrəsini verəcəyinə əmin ola bilərsiniz, çünki rus mədəniyyəti hiss və qəlb, düşüncə, vicdan və etiqad azadlığı üzərində qurulmuşdur. Bu isə, İ.A. İlinin fikrincə rus əqidəsini qidalandıran və rus ruhunu formalaşdıran ilk qüvvə, gücdür. Onun fikrincə, hiss və düşüncə xristianın özü üçün çox dəyərlidir, lakin o, iş fəaliyyəti tələb edən xarakter formalaşdırmır və həqiqi fikirlərin azadlıq hüquqları ilə qorunması ilə bağlıdır (vicdan və dualar). Xarakterin (fəaliyyətin başlanğıcının) tərbiyəsinə İ.A. İlin rus xalqının yaxın və ən vacib vəzifəsi hesab edirdi.

Məqalənin aktuallığı. Cəmiyyətdə müxtəlif qarşıdurmaların kəskinləşməsi, sosial və dini münaqişələrin artması hər bir ölkənin xarakterik xüsusiyyətlərindəndir. Belə bir şəraitdə məktəblilərdə tolerantlığın tərbiyə olunması müasir təhsilin ən vacib və aktual vəzifələrindən biridir ki, məhz bəşəriyyətin yaşaması onun həllindən asılıdır. Bu baxımdan kiçikyaşlı məktəblilərdə tolerantlığın formalaşdırılması problemini aktual hesab etmək olar.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, ibtidai sinif şagirdlərində tolerantlığın aşılınması və formalaşdırılmasının imkan və yolları üzə çıxarılır və elmi-metodik cəhətdən əsaslandırılır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Tədqiqatın məzmunundan, onun metodikasından, eksperimental materiallardan məktəbdə tərbiyəvi işlərin təşkili zamanı, metodik və tədris vəsaitlərinin hazırlanmasında, ali məktəblərdə mühazirə və seminar mətnlərinin tərtibində istifadə etmək olar.

Ədəbiyyat

1. Seyidov F.Ə. Qori seminariyası və onun məzunları. Bakı, Maarif, 1988.
2. Бутов А.Ю., Фоменко А.В. Проблема толерантности в контексте социокультурной адаптации // Теоретико-методологические аспекты организации диалога культур в образовательной среде. Сборник научных трудов / Сост. Д.В. Польш, Т.Г. Мельник, Э.И.

Иванова, И.Л. Масандулова. М.: ИХО РАО, 2009. -с.16-25.

3. Ильин И.А. Собрание сочинений в 10т., Т.1 / Сост., вступ. ст. и коммент. Ю.А. Лисицы. М., 1996. -с.158.

4. Касьянова Е.И. Социально-философские основание толерантности; Автореф. дисс... доктора философ. наук. – Чита, -2009. -45с.

5. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, -1955.

6. Тольстой Л.Н. Педагогические сочинения. / Сост. и авт. вступ. ст. Н.В. Вейкшан (Кудрявая). – М.: Педагогика, -1989. -544 с.

Р.А. Тагиева

Проблемы формирования толерантности в развитии личности

Резюме

В исследование показано, что в младшешкольном возрасте дети становятся чувствительными для духовного развития, именно в этом возрасте необходимо ребенка защищать, не истязать его страх и наказаниям, «не побуждать у них раньше времени элементарные и негативные инстинкты». Эти годы было бы недопустимо и непростительно пропустить только с точки зрения духовного воспитания. Здесь одной из наиболее сложных педагогических проблем является формирование основ толерантности у младшешкольников. Его решение, в дополнение к опыту, накопленному педагогикой в области воспитания толерантности детей и молодежи, также предусматривает потенциал человеческого философского мышления в качестве ключевого организационного принципа в понимании историческо-культурного и социокультурного контекста для формирования основ толерантности.

R.A. Tagiyeva

The problems of formation of tolerance in personality development

Summary

In article has been noted, that one of the most difficult pedagogical problems is the formation of the basics of tolerance in schoolchildren. The solution, in addition to the experience gained by pedagogy in child and youth tolerance, also envisions the potential of human philosophical thinking as a key organizational principle in understanding the historical, cultural and social cultural context for the formation of the basics of tolerance. It is at this age that children become vulnerable to spiritual development. It is the age of the year that it is necessary to protect a child at this age, not to suffer with fears and punishments, "not to instill in them elementary and negative instincts." It would be inadmissible and unforgivable to miss these years in terms of spiritual upbringing alone.

Redaksiyaya daxil olub: 17.01.2020